

Ковтун Денис Олександрович,
курсант Національної академії
внутрішніх справ
Науковий керівник:

Симоненко Наталія Олександрівна,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

СУДОВА ПРАКТИКА УКРАЇНИ ЩОДО КВАЛІФІКАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

З початком збройної агресії РФ проти України у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, питання кваліфікації та притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини набуло безпрецедентної актуальності як у національному, так і в міжнародному вимірах. Кількість кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 438 Кримінального кодексу України «Воєнні злочини», різко зросла. Це стало наслідком широкомасштабних, системних і спланованих протиправних дій, які вчиняють представники збройних сил держави-агресора.

Відповідно до ст. 438 КК України, об'єктивна сторона воєнних злочинів проявляється у конкретних діяннях, а саме: жорстокому поводженні з військовополоненими або цивільним населенням; вигнанні цивільних осіб для примусових робіт; розграбуванні національних цінностей на окупованій території; застосуванні засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; незаконному переміщенні або депортації дітей; невинуватій затримці репатріації дітей; вербуванні або використанні дітей для участі у збройному конфлікті чи бойових діях; а також вчиненні інших порушень законів і звичаїв війни, передбачених міжнародними договорами, на обов'язковість яких погодилась Верховна Рада України, або відданні наказу про вчинення таких дій [1]. За офіційними даними Офісу Генерального прокурора України, станом на 1 серпня 2025 року задокументовано понад 170 000 випадків воєнних злочинів, вчинених представниками збройних сил РФ та підконтрольних їй збройних формувань [2].

Також, станом на 1 серпня 2025 року зафіксовано 15 258 загиблих цивільних осіб, з яких 640 діти, та 34 052 поранених, у тому числі 2075 дітей. Понад 235 тисячі об'єктів цивільної інфраструктури було знищено або пошкоджено внаслідок воєнних дій. Зазначені дані свідчать про масштабні та системні порушення норм міжнародного гуманітарного права, які охоплюють позасудові страти українських військовополонених, масове застосування катівень на окупованих територіях, функціонування репресивної судової системи на захоплених територіях та в самій РФ, численні випадки сексуального

насильства (у тому числі щодо дітей), примусове переміщення та депортацію українських громадян, систематичні правопорушення проти власності, а також використання хімічної зброї [2].

Відповідно до офіційних статистичних даних, оприлюднених Офісом Генерального прокурора України, зафіксовані воєнні злочини мають не поодинокий, а системний і цілеспрямований характер, що свідчить про грубі та масові порушення норм міжнародного гуманітарного права, які кваліфікуються як злочини проти людяності.

Станом на середину 2025 року в межах кримінальних проваджень, розпочатих за фактами вчинення таких злочинів, 965 особам повідомлено про підозру, обвинувальні акти щодо 697 осіб направлено до суду, а 194 особи вже засуджено за вчинення воєнних злочинів [3]. Судова практика, що формується на підставі розгляду кримінальних проваджень за ст. 438 КК України, демонструє поступове розширення правозастосовного підходу та уточнення змісту складів злочинів, які охоплюються поняттям «воєнні злочини». У більшості випадків до кримінальної відповідальності притягуються військовослужбовці збройних сил РФ та підконтрольних їй збройних формувань, дії яких грубо суперечать нормам міжнародного гуманітарного права, закріпленим у Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах 1977 року. Зазначені діяння кваліфікуються як грубі порушення законів і звичаїв війни, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема положень Женевських конвенцій, зокрема статей 49 і 147 IV Конвенції, а також статей 3, 12 і 13 Першої та Третьої Конвенцій [5].

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст.2 та ч.ч. 1–3 ст.6 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, ратифікованої Указом Президії Верховної Ради УРСР від 3 липня 1954 року «Про ратифікацію Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни» та згодом підтвердженої міжнародними зобов'язаннями України відповідно до ст.6 ЗУ «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року, норми Конвенції застосовуються також у випадках часткової або повної окупації, навіть якщо така окупація не зустрічає збройного спротиву. Згідно зі ст. 4 Конвенції, особами, що перебувають під її захистом, є ті, хто в будь-який момент і за будь-яких обставин опиняється, у разі збройного конфлікту чи окупації, під владою сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами якої вони не є. Положення ст. 27 Конвенції встановлюють, що особи, які перебувають під захистом, мають право за будь-яких обставин на особисту повагу, на повагу до своєї честі, сімейних прав, релігійних переконань та обрядів, а також звичаїв. До них має застосовуватися гуманне поводження та забезпечуватися їхній захист від будь-яких актів насильства, залякування, образ чи приниження людської гідності. Стаття 31 Конвенції забороняє застосування будь-якого примусу фізичного чи

морального характеру щодо осіб, які перебувають під захистом, зокрема з метою отримання від них або від третіх осіб будь-яких відомостей. Відповідно до ст. 33 Конвенції, забороняються пограбування осіб, які перебувають під захистом, а також будь-які репресалії щодо таких осіб або їхнього майна [5].

Крім того, положення статей 1 і 51 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року, ратифікованого Указом Президії Верховної Ради УРСР від 3 липня 1979 року, встановлюють, що Високі Договірні Сторони зобов'язуються дотримуватися цього Протоколу та забезпечувати його виконання за будь-яких обставин. Протокол передбачає, що у випадках, не врегульованих ним чи іншими міжнародними угодами, цивільні особи та комбатанти залишаються під захистом принципів міжнародного права, які випливають із звичаєвих норм, принципів гуманності та вимог суспільної свідомості. Додатковий протокол I, який доповнює Женевські конвенції 1949 року, застосовується в умовах міжнародних збройних конфліктів, визначених статтею 2, спільною для Конвенцій. У ст.51 Протоколу підкреслюється, що цивільне населення та окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, пов'язаних із воєнними діями, і тому не можуть бути об'єктом нападів. Забороняються будь-які акти насильства або загрози насильством, спрямовані на тероризацію цивільного населення. Цивільні особи зберігають такий захист, за винятком періоду, коли вони безпосередньо беруть участь у воєнних діях. Важливе значення має також положення ч. 2 ст. 75 Додаткового протоколу I, у якій наголошується, що забороненими та такими, що залишаються забороненими за будь-яких обставин, є дії, спрямовані проти життя, здоров'я, фізичного чи психічного стану осіб, зокрема усі форми катувань фізичних або психічних, тілесні покарання, а також погрози застосування таких дій [6].

Показовим прикладом порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройної агресії РФ проти України є вирок суду, у якому надано правову оцінку діям осіб, що вчинили жорстоке поводження з цивільним населенням на тимчасово окупованих територіях, що кваліфікується як воєнний злочин відповідно до ст. 438 КК України. У цьому судовому рішенні суд, посилаючись на положення Женевських конвенцій 1949 року та Додаткового протоколу I 1977 року, обґрунтував, що дії засуджених порушують фундаментальні принципи міжнародного гуманітарного права, спрямовані на захист цивільного населення в умовах воєнного конфлікту.

Так, у межах кримінального провадження встановлено, що ОСОБА_1, після початку повномасштабного вторгнення Збройних Сил РФ, інших збройних формувань РФ та підконтрольних їм угруповань і регулярних військових формувань на територію України, перебував на тимчасово окупованій території населених пунктів с. Петріванівка та

сmt. Дворічна Куп'янського району Харківської області. Там він обіймав посаду командира відділення 4-го батальйону 202-го стрілецького полку у складі незаконно утвореного збройного формування терористичної організації так званої «Донецької народної республіки» («ДНР»), у складі якого брав участь у вторгненні на територію України спільно з російськими окупаційними військами.

03 червня 2022 року приблизно о 14 годині, перебуваючи на окупованій території с. Петроіванівка Куп'янського району Харківської області, ОСОБА_1, спільно з іншими нестановленими військовослужбовцями незаконних збройних формувань так званих «ДНР» і «ЛНР», прибув на нестановленому транспортному засобі до місця проживання ОСОБА_2, водія НПП «Дворічанський». Діючи умисно, з корисливих мотивів і мотивів національної нетерпимості, за попередньою змовою групою осіб, кожен озброєний стрілецькою вогнепальною зброєю, вони проникли на територію домоволодіння ОСОБА_2. Побачивши останнього, який був громадянином України, цивільною особою, не причетною до військових дій, не озброєним та одягненим у цивільний одяг, тобто належав до категорії цивільних осіб у розумінні статті 50 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року, ОСОБА_1 спільно з іншими військовослужбовцями почали погрожувати йому та його дружині застосуванням вогнепальної зброї, діючи під погрозою насильства з метою залякування та придушення волі потерпілих.

Суд установив, що такі дії становлять жорстоке поводження з цивільним населенням, вчинене під час міжнародного збройного конфлікту, у зв'язку з чим дії ОСОБА_1 було кваліфіковано за ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України, як жорстоке поводження з цивільним населенням, вчинене за попередньою змовою групою осіб [4].

То ж, аналіз національної судової практики свідчить, що ключове значення для встановлення об'єктивної сторони злочину мають докази, отримані в умовах воєнного стану. У більшості проваджень вирішальну роль відіграють показання свідків і потерпілих, відео- та фотофіксація злочинних дій військових формувань держави-агресора, супутникові знімки, які фіксують наслідки обстрілів, а також висновки міжнародних моніторингових місій, таких як ООН, ОБСЄ, Human Rights Watch, Amnesty International тощо, що підтверджують системність і масовість вчинення воєнних злочинів.

Суди України активно співпрацюють із міжнародними слідчими структурами, використовуючи матеріали, отримані від Міжнародного кримінального суду (МКС) у Гаазі, який у 2023 році видав ордери на арешт високопосадовців РФ за злочини, вчинені на території України. Така взаємодія сприяє гармонізації національної судової практики з міжнародними стандартами правосуддя та формує підґрунтя для подальшого розвитку вітчизняної правозастосовної доктрини у сфері воєнних злочинів.

У сучасних умовах українські суди демонструють поступ до запровадження принципу командної відповідальності, притягуючи до кримінальної відповідальності не лише безпосередніх виконавців, а й осіб, які віддавали злочинні накази або не вживали заходів для запобігання порушенням законів і звичаїв війни. Цей підхід відповідає усталеній міжнародній практиці, зокрема рішенням Нюрнберзького трибуналу, Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду і свідчить про формування в Україні високих стандартів реалізації принципу невідворотності покарання за міжнародні злочини.

Отже, сучасна судова практика застосування ст. 438 КК України характеризується не лише кількісним зростанням кримінальних проваджень, а й якісним удосконаленням підходів до тлумачення складу злочину, розвитку доказової бази, інтеграцією міжнародних стандартів у національне правосуддя та формуванням правової культури, зорієнтованої на захист жертв міжнародних злочинів і відновлення справедливості.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

2. Офіс Генерального прокурора України. Понад 170 тисяч воєнних злочинів в: Офіс Генерального прокурора окреслив масштаби злочинів РФ на зустрічі з міжнародними партнерами (01.08.2025). URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/ponad-170-tisyac-vojennix-zlociniv-ofis-generalnogo-prokurora-okresliv-masstabi-zlociniv-rf-na-zustrici-z-miznarodnimi-partnerami>.

3. Офіс Генерального прокурора України. Статистика воєнних злочинів. URL: https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika?utm_source=chatgpt.com.

4. Вирок Індустріального районного суду м. Харкова від 18 серп. 2025 р. у справі № 644/9444/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129574328>.

5. Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_200?utm_source=chatgpt.com#Tex.